

FİRƏNGİZ ƏLİZADƏNİN YARADICILIĞINDA ORATORİYA JANRI

Ayxan Əfəndiyev

Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının doktorantı

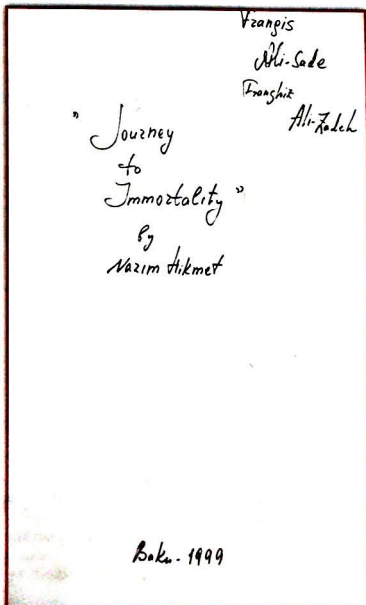
E-mail: ayxanefendi@yandex.ru

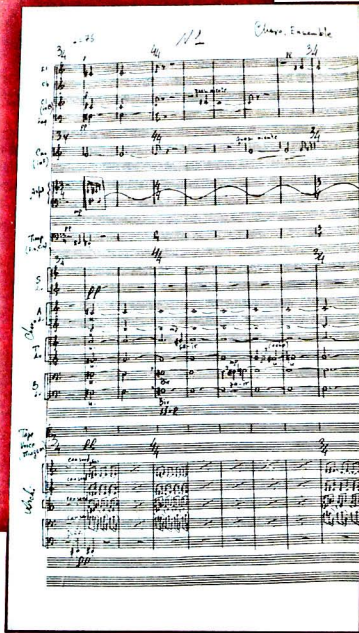
Dünya şöhrətli bəstəkar, görkəmli musiqi xadimi, respublikanın Xalq artisti, UNESCO-nun "Sülh artisti", AMEA-nın müxbir üzvü, "Şöhrət" və "Şərəf" ordenli, professor, Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının sədri Firəngiz Əlizadənin adı müasir musiqi tariximizə qızıl hərfərlə yazılıb. Əməkdar incəsənət xadimi, sənətsünənlik doktoru, professor İmruz Əfəndiyevanın Firəngiz xanım haqqında maraqlı xatirələrini qeyd etmək istədim: "F.Əlizadə musiqi tarixi kafedrasında XX əsrin görkəmli bəstəkarları haqqında son dərəcə maraqlı, təkrarolunmaz mühazirələr oxuyurdu. Yüksək emosionalıqla, peşəkartlıqla mühazirələri təqdim edərək arada müxtəlif bəstəkarların əsərlərini əzbər çalır, orijinal tərzdə interpretasiya edirdi" (1; 77). Təsədüfi deyil ki, həm əsərlərinin bir çox xarici ölkələrdə ifa olunması, həm də bir çox ölkələrin və musiqi kollektivlərinin sifarişləri ilə əsər bəstələməsi Firəngiz Əlizadənin həmin ölkələrin "composer in residence" (ölkənin rəsmi bəstəkari) kimi fəxri tituluна layiq görülməsinə əsas vermişdir" (2; 91).

Məqaləmdəki bəzi fikirlər 2018-ci ildə bəstəkarın yubileyinə həsr edilmiş konfransda səsləndirilib. Firəngiz xanımın oratoriyalarının ("Vətən haqda nəğmələr" və "Ölməzliyə səyahət") qısa müqayisəli təhlilinə əsas diqqət yetirmişəm. Ümumən mövzu mənə çox yaxındır. Bakalavr buraxılış işimdə ("Firəngiz Əlizadənin oratoriyalarının musiqi dilinin bəzi xüsusiyyətləri") bəstəkarın yaradıcılığına istinad etmişəm. Üzərində işlədiyim doktorantura işim – "Müasir Azərbaycan bəstəkarlarının musiqisində orkestr üslubunun xüsusiyyətləri (1990–2010-cu illər)", F.Əlizadənin "Ölməzliyə səyahət" oratoriyası və Violonçel və orkestr üçün konserti – "Mərsiyə" əsərlərinə yer verilməkdir. Burada əsərlərin hissələrinin ardıcılığı gözlənilməmişdir, sadəcə mənim baxışımda, əhəmiyyətli məqamların, obraz və hissələrin qısa təhlili və müqayisəsi verilib.

Öncə qeyd edim ki, müəllifin oratoriyaları müxtəlif zamanlarda yaradılıb. Əgər "Vətən haqda nəğmələr" (3 solist, xor və simfonik orkestr üçün) 1986-cı ildə bəstələnərək sovetlərin son illərində təsadüf edirdisə və burada xalqın obrazı əsas götürülürdüsə,

"Ölməzliyə səyahət" (solist və simfonik orkestr üçün) oratoriyası 1997-ci ildə bəstələnib, özü ilə fəlsəfi nöqteyi-nəzərdən dünyada baş verən müxtəlif təlatüm, müharibə, mənfai hadisələrə qarşı əsas qəhrəmanın mübarizəsini və müqavimətini canlandırır.

"Vətən haqda nəğmələr" oratoriyası 8 hissəli (hissələr adlandırılıb). "Ölməzliyə səyahət" oratoriyası orijinal 9 hissəli quruluşca mütəxəssislər (hissələri adlandırmayıb).

Oratoriyaların mətn müəllifləri Türk dünyasının iki böyük yazarı Nabi Xazri ("Vətən haqda nəğmələr") və Nazim Hikmətdir ("Ölməzliyə səyahət"). Hər ikisinin geniş yaradıcılığında həm xalqın adət-ənənələri, inancları, yaşayış tərzi, həm də ecazkar təbiət səhənləri vəsiyyətlidir. Bununla belə, fəlsəfi nöqteyi-nəzardan (insanın daxili tələmələrinə qarşı müqaviməti, həyat və ölümün abadi mübarizəsi, qlobal problemlərə yer vermə baxımından) Nazim Hikmət yaradıcılığı, məncə, müasir dövrlə daha çox səsləşir. Müəllif yazartarın şəraitinin ardıcılığı əsərlərdə obraz və ideya bütövlüyü yaratmaq üçün öz yaradıcı təxayyülünə tabe edərək yerləşdirmişdir. Hər iki əsər təbiət səhənləri – birincisi "dəniz ləhvəsi" ("Şur"da impressionist şəkli), ikincisi fəlsəfi çə-

lirli sayəhatla ("Bakarak bir yıldız" şeiri əsasında) başlayır.

Əsərlərin müqəssasində xalq səhənlərinin önəmi çox böyükdür. Qeyd edirik ki, hər iki əsərdə bastəkər nüfəmi çəpərləri və intonasiyalarının geniş istifadə etmişdir (xüsusən "Şur", "Çahərgah", "Səgah" müğəmlərindən). Mənim diqqətim arxak xalq səhənlərini əks etdirən "Vətən haqda nəğmələr" oratoriyasında 4-cü hissə olan "Günəş, yağış" diqqət çəkir. İki əks qüvvənin – obrazın (Aristotel demişək, əkslərin vəhdətə harmoniya yaradır) xalqın həyatında yərinə və insənlə təbiətin vəhdətini əks etdirən müəllif xalq çalğı alətləri – saz, balaban və xüsusi tələyin (simullarda ostonat dem səsi ilə) müasir orkestr alətləri ilə interpretasiyasını vermişdir. Bu hissəyə xalq bayramı kimi də bəxməq olar. "Ölməzliyə səyahət" əsərində isə qsa 7-ci ("Şur" müğəmi əsasında flauto və vibraphon dueti faktura cəhdədən birinciyə qohumdur) və 8-ci "Vətəndən aziz şey varmı" sözləri altında ölümə məhkumları (digər prizmadan, vətəne sədəqətli insənlər) əksər cənlər. Kollektiv səhəndə orkestrin ostonat səslənməsi türkülərə xəs metroritmik quruluş, iki sekunda intervalları səslənməsi və xor ifadəsində həyqitlər nəzərə çəpır. Bu səhəni əsərdə orkestrin səslənməsi bəxmindən an təsiredici həkəf edirəm.

Sevgi obrazı və əşqilərin hissələrinə bastəkər hər iki əsərdə geniş yer vermişdir. "Vətən haqda nəğmələr" oratoriyasında əsərin lirik mərkəzi 3-cü hissə "İkliklərdə" tenor və soprano-nun sevgi duetidir. Musiqisi sakit və kantiləndir. 5-ci hissə "Sədətin rəngi" "Şur" və "Çahərgah"ın polidəd səslənməsi musiqinin əsasını təşkil edir. Hissədə kontrastlıq prinsipi üstünlükdədir. 7-ci hissə isə əgirdir – "Şən görünürsən". Sevgilisinə tirmiş qəhrəmanın gözəli önündə xəyallar cənlər (rəqəvət dekləmasiyə üslubunda), alt aləti ön müşayət yer (sevgilisinin obrazı) – bu, tragik həssədir. "Ölməzliyə səyahət" oratoriyasında isə 4-cü hissə "Səhar, aşxəm, sevgi" çərgəhərg ladında bariton və soprano-nun sevgi duetidir; 3 hissəli strukturdadır. Diqqətli sevgililərin üzərinə cəmləmək üçün orkestr şəffəfdir. 5-ci hissə "Bahar yağmurları" dördüncünün ardıdır, burada həmçinin təbiət obrazları da verilir. Ela bil bastəkər sevgi hissələrinin su kimi axıcı olduğunu göstərir "yağyor dünyaya bakarak yağmurtar", yağış romantik ab-hava ilə əhətlənmişdir. Aşiq musiqi elementləri üstünlük təşkil edir. Orkestrdə xırdə dancılmar marimbəphon, arfa və zərb alətləri səsləndirir.

Hər iki oratoriyada Fərangiz xanım təbiət səhənlərindən nəinki vətənin naturalistik şəkli kimi bəhrələndir, bəzən bunlar əsər qəhrəmanların hiss və düşüncələrinin daşıyıcısı kimi çıxış edir, bəzən isə digər hissələrin dramətizmini yumşaldır. Oratoriyaların ilk hissələrini artıq vurğuladı. 5-ci hissə – "Bahar yağmurları" da bu qəbildəndir. Xüsusən "Vətən haqda nəğmələr" oratoriyasının 6-cı hissəsi – "Tufan" qeyd olunmalıdır. Əsərin kulminasiyası müəllif tərəfindən mübarinə və dünyada baş verən faciəvi hadisələrə əsaslanıy olmur. "Torpəğə öz yağarı" adlı vəhdətli söyləyici xasiyyəti, tutqun hümayun ladi əsasında. Tenor solo-

su əhəmiyyət daşıyır, atmosfer yaradılmasında simitlərin rolu böyükdür. Burada müəllif aşiq ritmləri ilə birlikdə, ziddiyyəti artıran polifonik imitasiyadan, müasir musiqi ifadə vasitələri alleatorika və sonorikadan geniş istifadə olunub. Həmin hissənin ardı kimi əsərin arxasını təşkil edən sonuncu hissəsi "Payız" artıq özündə kiçik 3 hissəli formada olmasınə bəxməyaraq, təkə təbiət deyil, həmçinin insan həyatının sonunun gəldiyini göstərir. Bastəkər a xəpələ, üçbucaq, vibrafon və çələstədən geniş istifadə edir. Bundan təm fərqli, "Ölməzliyə səyahət" əsərində isə təbiət səhənlərində, məsələn, 3-cü hissədə "Ruhum bir ölməndir" insan (qəhrəmanın) obrazı axan şələlayə bənzədilib. Mürəkkəb quruluşlu, zahirən sakit, daxilinə isə gərgin mübarizənin gətirdiyi bir hissədir. Çərgəhərg ladında, musiqi dağavəndir. Metro-nomik cəhdədən daşıkandır (2/4,3/4,4/4 ardıcılığında inəbədirdir). Simitlərdə gilləndən və tremolədən geniş istifadə edilib.

Fəlsəfi başlanğıcın əhəmiyyəti bastəkərin oratoriyalarında daha qəbərli nəzərə çəpırir. "Vətən haqda nəğmələr" əsərində xüsusən 2-ci hissə – "Addım-addım" fərqlənir. Əsər qəhrəman təmsalında insanın həyatının gəncikləndir-qocalığı qəbər yaşənməsi musiqi ifadə vasitələri ilə hümayun ladında gözəl əksini tapıb. Ölməzliyə, qəpəli olaraq fəlsəfi düşüncələr bütün oratoriya boyunca "axır". "Ölməzliyə səyahət" oratoriyasının 2-cü hissəsi ki, fəlsəfi nöqteyi-nəzərdən bastəkərin ən mükəmməl əsərlərindəndir. İnsənlə ön əhətdən ələmin mübarizəsi musiqidə bəzə nəzərə çəpırir. Birinci hissə "Səyahət" ilə başlayıb, 2-ci hissə "Bir şeylər yazılmayıb" (söyləyici bariton solo) ilə davam edir, kulminasiya 6-cı hissə – "Bir əğac var içimizdə"dir. Qəhrəman daxildəki xəosu sakitləşdirir (bariton solo), daxildə əğacı taparaq ona sığır, üzərinə qəlxəraq xoşbəxtliyi, axılların xromatik çalığıdır. Bastəkər Nazim Hikmətin şeirində 1-ci və sonuncu misrələrdən istifadə edərək xəyali silsilə yaradır. Sonuncu 9-cu hissə – "Gəl dedi, dedi, kal" bütün hissələrin təmətizinə birləşdirilən "arka"

təşkil edir. Ölməzliyə, qeyd edirik, əsərdə baş verən hadisələrə fəlsəfi prizmadan bəxməyər.

Sənə əsərlərin orkestrrovkası barədə söyləmək istərdim. Fəziləzadə ustad bastəkərimiz Qara Qarayev məktəbinin nümayəndəsi olaraq müasir orkestr alətləri və ifadə vasitələri mükəmməl bilir. "Ölməzliyə səyahət" oratoriyası bu cəhdədən ən gözəl təstəridir. Ritm və metrik dəyişikliklə birlikdə bastəkər ən sevimli aləti violonçəldən nainki sakitləşdirir, tarazlaşdırır və ifadəsiyəvədi vasitə kimi, qədnə səsinin və sevgi obrazlarının mədətisi və geniş hissələr aləminin daşıyıcısı, həmçinin ən əsası milli alət olan kəməncənin orkestrdə təqdimi kimi də bəhrələndir. Zərbələrdən milli ritmin daşıyıcısı olmaqla bərabər, qarşılaşmaz ölmünün addımları kimi də istifadə edir (məsələn, "Ruhum bir ölməndir" hissəsində). №2-də "Nəsa yazılmayıb" hissəsində violonçə aləti müğəmlərin qəhrəmanın ətraf mühitə mübarizəsi göstərilib. Əsərdə istifadə olunan maraqlı pırmələrdən, xorun ifadəsində echo (uzaqdan qələn səsi №1-də), həyqiti (№8), close mouth (bağlı əgiz ilə ifadə – əsar boyunca xüsusən simitlərdə) adlarını çəkmə bilərdim. Və Adəgəzəlovun "Çənəkəle-1915" oratoriyasındakı maraqlı pırmə – hər hissədə bir alətin "səhnəyə çıxması" Fərangiz xanın tərəfindən də istifadə edilib. Məsələn, №3-da tam-tam, №4-də campanelli, №5-də marimbəphonun ölkə çıxışları baş verir.

Fəziləzadənin iki möhtəşəm oratoriyası haqqında saaltlara danışmaq və səhifələrlə yazmaq mümkündür. Fikirlərimiz mümkün qədər lakonik ifadə etməyə çalışdım. Sənə qeyd edirik ki, bu yarımda ölkəmizdə bastəkərin yubileyi gəcəsində iki fəlsəfi rəaləşən "Nəsimi Passion"nu monumental və xor-alət-ifaç ardıcılığı bəxmindən "1 hissəli oratoriyalar" adlandırmaq cürət edirdim.

Ən sonunda Fərangiz xanıma nəçə-nəçə yubileylər, ən əsası cənəşliyi, uzun ömürü, yeni-yeni əsərləri bəxməyər musiqişünaslara bəxməyər etməsi üçün yarımdə güc əzurlayırımlar! ✦

Ədəbiyyat:

1. İmruz Əfəndiyeva. "Boş beşik"dan "Ölməzliyə səyahət"ə – incəsənətimizin incisi Fərangiz Əlizadə. "Discovery" jurnalı, 2013, №13.
2. Rəna Məmmədova. Tükənməz enerjili sənətkar. Musiqi dünyası, 1/50, 2012.

Резюме

В этой статье главным образом уделяется внимание сравнению двух ораторий, «Песнь о Родине» и «Глушесть в бессмертье» видного деятеля Азербайджанской композиторской школы Фрагиз Ализаде. Дается информация о главных образах и тематизме сочинений. Автор статьи пытается раскрыть лирические и философские стороны обоих сочинений.

Ключевые слова: Ф.Ализаде, оратория, сравнение.

Summary

This article mainly focuses on the comparison of two oratorios, "Song of the Homeland" and "Journey to Immortality" by a prominent figure in Azerbaijan Composer school Franghiz Aliyeva. Information is given on the main image and themes of the compositions. The author of the article tries to reveal the lyrical and philosophical aspects of both works.

Key words: F.Aliyeva, oratoria, comparison.